

Maciej Rak
Uniwersytet Jagielloński, Kraków

PRÁWDA W GWARZE PODHALAŃSKIEJ

Práwda to słowo abstrakcyjne i dlatego trudniej niż w wypadku słownictwa konkretnego określić jego znaczenie. Nad istotą prawdy zastanawiano się od dawna, tak zwłaszcza filozofowie (począwszy od Arystotelesa i św. Tomasza), a ostatnio również językoznawcy¹ – Anna Wierzbicka (1969), Krzysztof Korzyk (1993) i Jadwiga Puzynina (1997). Do skrzydlatych słów weszło nawet pytanie Poncjusza Piłata *Czymże jest prawda?*² (*Quid est veritas?*) z Ewangelii wg św. Jana (18, 38).

Celem niniejszego artykułu jest charakterystyka znaczenia leksemu *práwda* w gwara podhalańskiej. Materiał gwarowy nastęrcza badaczowi słownictwa abstrakcyjnego kilku problemów. Po pierwsze, potoczne przekonanie o ubóstwie tego typu leksyki w językach „prymitywnych” i gwarach reprezentujących kultury ludowe może podważać potrzebę prowadzenia badań w tym kierunku³. Skutkuje to więcej niż pobieżnym opisem słownictwa abstrakcyjnego w słownikach gwarowych⁴. Po drugie, rozchwianie gwary i jej interferowanie na wszystkich płaszczynach z polszczyzną ogólną sprawiają, że dialektologom trudno dziś wydobyć to, co charakterystyczne dla gwary w semantyce. Po trzecie, gwarowe słownictwo abstrakcyjne w dużej mierze jest współnoodmianowe,

- 1 Wymieniam tylko polskie prace, bibliografię prac obcojęzycznych zob. Puzynina 1997.
- 2 Podhalańskim odpowiednikiem tego pytania jest *Rzetelna cłecá práwda – kaz ona?* Jest to pytanie, które zakłada, że nie ma na nie odpowiedzi.
- 3 Ten typ myślenia został napiętnowany przez Kazimierza Moszyńskiego (1956), który dowiódł bogactwa języków tzw. prymitywnych (i gwar).
- 4 W słownikach gwary podhalańskiej *práwda* albo nie jest uwzględniana (Dembowski 1894), albo jest definiowana synonimicznie przez odniesienie do polszczyzny ogólnej (Hodorowicz 2004: 198; Zborowski 2009: 303). Podobna sytuacja dotyczy słowników gwar północnosłowackich (Ripka 1981; Grígel 2003; Buffa 2004), które na skutek tego właśnie mankamentu w niezadowalającym stopniu dostarczyły materiału porównawczego.

co sprzyja zmianom znaczeniowym. Słownictwo dyferencyjne (zwłaszcza nazywające desygnaty typowe dla kultury ludowej) w kontaktach z polszczyzną ogólną najczęściej zanika, z kolei słownictwo współnoodmianowe, interferując, może porzucać znaczenia typowe dla regionalnych odmian polszczyzny.

Analizowany w niniejszym artykule materiał został wyekscerpowany z tekstów zebranych w czasie badań terenowych prowadzonych na Podhalu w latach 2004–2011 oraz z drukowanych opracowań gwarowych. Mam tu zwłaszcza na myśli słowniki (Dembowski 1894; Hodorowicz 2004; Zborowski 2009) oraz zbiór frazemów (Hodorowicz 2006). Zdaję sobie sprawę, że podhalańskie teksty folklorystyczne (ustabilizowane pod względem semantycznym i formalnym oraz powtarzające się w obiegu społecznym) zawierają wyrazy nierzadko obce potocznej gwarze. Dlatego też do tej części literatury podhalańskiej odwołuję się jedynie jako do kontekstu pomocniczego.

Zgromadzony w artykule materiał gwarowy skłania do etnolingwistycznej charakterystyki badanego leksemu. Za tego typu opracowaniem przemawia również specyfika słownictwa abstrakcyjnego, które najczęściej dotyczy kultury duchowej. Wzorem etnolingwistycznego opisu jednego wyrazu może być tzw. definicja kognitywna zaproponowana przez Jerzego Bartmińskiego (1988) i zastosowana między innymi w *Słowniku stereotypów i symboli ludowych* (Bartmiński 1996–1999). Definicja ta służy nie tyle odpowiedzi na pytanie *co znaczy X*, lecz *jak ludzie rozumieją X*. Zastosowanie definicji kognitywnej umożliwi wydzielenie „sądów o przedmiocie”, które mają postać zdania bądź jego tekstowego ekwiwalentu i odzwierciedlają wiedzę potoczną użytkowników języka.

W wypadku *prawdy* konieczna jest modyfikacja definicji kognitywnej, a właściwie jej uproszczenie o egzemplifikujące teksty folklorystyczne, do których w szerokim zakresie odwoływał się Bartmiński i jego współpracownicy. Należy dodać, że teksty te rzadko poświadczają leksem *prawda* i niemal zawsze w funkcji fatycznej jako wtrącenie, por.:

*Kochałak jednego, prawda, nie piyknego,
Samo mi serdusko gádało do niego,*

albo też w konstrukcjach sfrageologizowanych jako modulant, por.:

*Towarzystwo moja, cemu ty nie śpiywás,
Cý cie głowa boli, cý sie na mnie gniywás?
Ani mie ne boli, ani já sie gniywám,
Powiyem ci po prawdzie, ze nie rada śpiywám.*

Tego typu użycia są też najczęstsze w tekstach reprezentujących styl potoczny, np.:

*No i trza było pryndziutko wcas rano wstawać. To my wstawali przecie lem świt był.
Ledwo słonko wschodziyło to juz kose na ramie i osełke, i wio, kosić, prawda, w pole [...].
No i takie siano dopiyro całom zime dawało sie krowom, kóniom, owcom, prawda. Kazdy to tego pilnował* (Zakopane, powiat tatrzański).

Brak głębszego osadzenia *prawdy* w folklorze słownym i stylu potocznym (co przejawia się redukcją semantyki tego leksemu do funkcji modulującej) wynika prawdopodobnie

z tego, że o *prawdzie* jako o wartości nie rozprawia się na co dzień, tym bardziej w tekstach o charakterze popularnym. *Prawda* jest natomiast stosunkowo częstym komponentem frazeologizmów i przysłów, które, jak wiadomo, mając pouczający charakter, wyrażają mądrość ludową.

Charakterystyka *prawdy* na materiale podhalańskim

Schemat zaproponowanej tu analizy jest wzorowany na definicji kognitywnej. Oprócz formułowania zdań definiujących, składających się na znaczenie leksemu *prawda*, rozważę też jego etymologię i relacje semantyczne, w jakie wchodzi.

1. Formy

Od rzeczownika *prawda* (używanego samodzielnie i w konstrukcjach: *po prawdzie*, *z prawdy*, *na mój prawdu*, *na mój (dusiu) sto prawda*) zostało utworzonych kilka derywatów: *prawdzicka* (też w wyrażeniu *na prawdzicku*), *prawdziwek*, *prawdziwie*, *prawdziwy*, *prawdziski*. Różna jest oczywiście funkcja składniowa tych form. Ujawnia się tu podział na rzeczowniki *prawda*, *prawdzicka* i *prawdziwek* oraz konstrukcje z przyimkiem i pozostałe derywaty.

Pierwsza grupa wskazuje na znaczenie aksjologiczne (w przypadku *prawdziwka* jest to odwołanie metaforyczne) i odwołuje się do niego. Należy jednak mieć na uwadze to, że *prawda* używana w funkcji fatycznej nie jest nazwą wartości. Słowo to ma też w gwarach południowej Małopolski znaczenie techniczne ‘krążek w maślnicy’ (MSGP: 216) – w gwarach Podtatrza ta część maślnicy jest dodatkowo nazywana między innymi leksemem *dusa*⁵. Podobnie w konstrukcjach przyimkowych i wymienionych wyżej derywatach znaczenie aksjologiczne zostało odsunięte na dalszy plan. Zmiany semantyki dokonują się więc od formy podstawowej wskazującej na wartość do derywatów, które od tego znaczenia odchodzą.

Wśród wymienionych rzeczowników pojawiły się *prawdzicka* i *prawdziwek*. Pierwszy z nich pod względem słowotwórczym jest zdrobieniem od *prawda*, jego zakres geograficzny jest ograniczony do gwar Podtatrza. Jedną z cech tekstów folklorystycznych jest używanie formacji deminutywno-hipokorystycznych (por. Bartmiński 1973: 137–170), ale jest to też właściwość leksykalna, z którą kojarzy się gwarę podhalańską. W tym wypadku trafniej jest mówić o funkcji hipokorystycznej niż

5 Nie jest przypadkiem, że tak odległe w swoim podstawowym (abstrakcyjnym) znaczeniu leksemy są synonimami w użyciu technicznym (konkretnym). W tym drugim ujęciu zostały bowiem wykorzystane najistotniejsze komponenty znaczenia *prawdy* i *dusy*, czyli to, że wymienione wyrazy nazywają coś bardzo ważnego – jedną z wartości podstawowych, i niematerialny oraz nieśmiertelny pierwiastek w człowieku. Jednym z najważniejszych elementów konstrukcyjnych maślnicy, a przy tym zajmującym w niej centralne miejsce, jest właśnie drewniany krążek metaforycznie nazywany *prawdą* lub *dusą*.

o deminutywnej, *práwdzicka* to nadal *práwda*, tyle że z nacechowaniem emocjonalnym. Drugi rzeczownik, tym razem odprzymiotnikowy – *práwdziwek*, jest – jak wiadomo – zamienną nazwą borowika funkcjonującą również w polszczyźnie ogólnej. W gwarach jest to jednak najczęściej nazwa jedyna. W różnych częściach Polski w znaczeniu ‘grzyb – borowik’ jest używana nazwa *prawák* lub *prawy grzyb* (MSGP: 216–217). Te przykłady przekonują, że *práwda* ma związek z przymiotnikiem *prawy*.

Frazematyczne konstrukcje 1) *na mój prawdu*, 2) *na mój sto prawda*, 3) *na mój dusiu sto prawda*, 4) *weru na mój sto prawdu* pełnią funkcję sprawczą, czy dokładniej mówiąc – magiczną⁶, są bowiem używane podczas zaklinania się (Zborowski 2009: 202), *na mój prawdu* dodatkowo jest wykrzyknieniem wyrażającym zdziwienie (Hodorowicz 2004: 116). Podobne pod względem funkcji i budowy konstrukcje: *na mój weru*, *na mój dusiu* dowodzą, że *práwda* była stawiana w szeregu z wiarą (*wera*) i duszą. W tych konstrukcjach jest wykorzystywane nie tyle znaczenie wartościujące *práwdy*, ile waga, jaką się jej przypisuje, tu bowiem *práwda* została zestawiona z fundamentami ludowej religijności⁷. Nie sposób nie poruszyć kwestii obecnych w wymienionych przykładach słowackich wpływów fleksyjnych (końcówka *-u* występująca w miejscu polskiej końcówki B. lp. r. ż. *-ę*) i leksykalnych⁸ (*wera* – słow. gw. *vera*; *prawdu* – bez pochylecia samogłoski *a*, które w gwarach Podtatrza w omawianym wyrazie jest regularne). Wiążą się one prawdopodobnie z funkcją tych wielowyrzowych leksemów. Jako formuły służące zaklinaniu powinny mieć jakiś element tajemniczy, nie do końca zrozumiały. Temu – jak sądzę – służą słowackie zapożyczenia i to stoi za ich żywotnością w powyższych przykładach.

2. Etymologia

Szczegółowo etymologię *prawdy* omówiła J. Puzynina (1997: 303–309). Badaczka ta po zestawieniu słowników etymologicznych poszczególnych języków słowiańskich wskazała, że *prawda* jest leksemem charakterystycznym dla języków zachodnio-słowiańskich. Języki wschodnio- i południowosłowiańskie znają przede wszystkim słowo *истина*, choć w użyciu jest w nich też *правда* z podniosłym nacechowaniem stylistycznym lub w żargonie prawniczym, także w znaczeniu ‘sąd Boży’. Wyjątkiem jest język słoweński, dominuje w nim bowiem *resnica* bliska staro-cerkiewno-słowiańskiej *řsnocie*. *Prawda* ma związek z przymiotnikiem *pravъ*, który w językach staroruskim i starocerkiewnosłowiańskim oznaczał ‘prosty’. Z tej formy według Puzyniny w drodze metaforyzacji wykształciło się znaczenie *veritas* ‘prawda’ i *dexter*

6 Podział funkcji języka za: Grzegorzyczkowa 1991.

7 Warto w tym miejscu odnieść się do pracy Anny Engelking (2000), która, charakteryzując znaczenia słowa *klątwa*, wskazała, że ten, kto zaklina się, zwykle powołuje się na coś bardzo dla niego ważnego.

8 Interesująca jest tu też konstrukcja składniowa *na mój* zamiast *na moją*, która nie jest słowacyzmem, por. słow. *na moju*, ale też jest poświadczana w gwarach słowackich, np. w gwarze szaryskiej – *na mojej veru* (Buffa 2004: 299).

‘prawy, w znaczeniu kierunkowym’. Na powinowactwo *prawdy* i przymiotnika *prawy* wskazują też podane wcześniej gwarowe nazwy borowika.

W gwarze podhalańskiej leksem *práwda* jest używany albo samodzielnie, albo częściej z obudową przymiotnikową. W jednej z takich konstrukcji znajdujemy rdzeń znany z wyrazu *istina – istá práwda*. W MSGP (2009: 87) przymiotnik *isty* (w polszczyźnie potocznej także *istny*, np. *istny ojciec, istny diabeł* itp.) jest definiowany jako ‘pewny’, a przysłówek *isto* – ‘pewnie, prawdopodobnie’. Zasięg tego wyrazu w gwarach polskich obejmuje południową i środkową Małopolskę oraz południowy Śląsk (MSGP: 87). Przymiotnik ten występuje też w języku słowackim, zarówno w jego odmianie literackiej, jak i w gwarach – *istý*. Podhalańskiemu wyrażeniu *istá práwda* odpowiada w gwarze szaryskiej – *isna pravda* ‘istý, nepochybný’ (Buffa 2004: 110).

3. Relacje semantyczne

W gwarze podhalańskiej nie można wskazać hiperonimu leksemu *práwda*, w polszczyźnie ogólnej również nie jest to możliwe. Jako nazwa wartości *práwda* zawiera sem konotacyjny DOBRY, który jest komponentem obecnym w szeregu innych nazw wartości i słów wartościujących. Hiperonimem jest tu więc znaczenie ‘dobry’, wyspecyfikowane do ujęcia moralnego. O rozmyciu znaczeń nazw wartości w gwarze podhalańskiej przekonuje przysłowie – *Práwdziwego cłeka štuka štretnonć (Prawdziwego człowieka trudno spotkać)*, w którym przymiotnik *práwdziwy* kumuluje wiele pozytywnych znaczeń obecnych w takich wyrazach, jak np.: *ućciwy, hónorny, scyry*.

Uwzględniając ten hiperonim, na określenie *práwdy* można użyć następującej definicji: ‘*práwda* jest powiązana z dobrem, składa się na dobro’. Z kolei kluczowy dla wartościowania przymiotnik *dobry* można za Puzyniną (1991: 132) zdefiniować jako: *X jest dobre* znaczy *X jest takie, jakie (ludzie w ogóle, pewna ich grupa i) nadawca chce (chcą), żeby X było*. Z tego zestawienia wynika też, że *práwda* jest ponadindywidualna, ponadjednostkowa.

Sem konotacyjny DOBRY ujawnia się w szeregu nazw wartości, które można uznać za kohiponimy, np. *práwda, ućciwość, hónorność*. Poza ich niewątpliwą podrzędnością wobec DOBRA, relacje semantyczne między nimi są bardziej skomplikowane. Słowa te oprócz wspomnianego semu konotacyjnego niosą też pozytywne wartościowanie. Ta kohiponimia podpowiada, że do opisu nazw wartości (albo przynajmniej do ich pogrupowania) może posłużyć koncepcja pola wyrazowego.

W określonych kontekstach *práwda* może być zastąpiona przez leksem *racja* (dotyczy to zwłaszcza konstrukcji *X má práwde – X má racje*). Formy pochodzące od *práwdy* też mają bliskoźnaczne odpowiedniki, np. *napráwde – wierallwera, práwdziwie – skutecnie, práwdziwy – skutecny*. Wymienione synonimiczne wyrazy wykazują zbieżności z językiem słowackim, por. *vera, skutočne, skutočný*. Dwa ostatnie są derywatami od rzeczownika *skutočnosť*, który łączy komponenty semantyczne ‘prawda’ i ‘rzeczywistość, stan faktyczny’. W języku staropolskim drugi z wymienionych semów też

składał się na znaczenie *prawdy* (por. SEBor 2005: 480). Należy uściślić, że w gwarach Podtatrza wyrazy *skuteczny* i *skutecznie* są zbieżne z językiem słowackim nie tylko pod względem formy, ale też wieloznaczności, por. *skuteczny* ‘rzeczywisty, prawdziwy, skuteczny’ (Hodorowicz 2004: 232), *skutecznie* 1. ‘tym słowem mówiący wyraża silne przekonanie o prawdziwości tego, o czym mówi; rzeczywiście, faktycznie, naprawdę’; 2. ‘z pewnością, na pewno’ (SGO: 792).

Przedstawione zależności między *prawdą* i derywatami składają się na kolejne zdanie definiujące: ‘*prawda* polega na zgodności z rzeczywistością’. Łatwo zauważyć, że to sformułowanie jest powtórzeniem korespondencyjnej teorii prawdy. Z kolei używane wymiennie zdania *X má práwde – X má racje* wskazują, że omawiany leksem można ująć w bardziej precyzyjny sposób: ‘*prawda* jest tym, co inni są w stanie potwierdzić’. Inaczej rzecz ujmując, *prawda* jest weryfikowalna (z tym aspektem *prawdy* łączy się pojęcie sądu – *mysłym, ze...*). Z kolei *wiera//wera* to słowo poświadczane dziś przede wszystkim w tekstach folklorystycznych, używane w funkcji modulanta, por. fragment pieśni z Polskiego Spiszu:

*A z góry sie mrocy,
bedzie láło w nocy,
bedzie láło całom noc.
Kieś nie prziseł wcora,
mój miyły z wicora,
Wera já cie nie fcym dziś.*

Antonimy hasła *prawda* są bezpośrednio wskazywane w związkach frazeologicznych – 1) *Cýgaństwo przeminie, prawda nie zaginie* (Hodorowicz 2006: 40), 2) *Fáls i prawda nie som se radzi* (Hodorowicz 2006: 52) – a także w cytatach zanotowanych w słowniku: *Teráz ino falesność na świecie, nic prawdy ani scyrości* (Zborowski 2009: 303). Oprócz *cýgaństwa* i *fálsu* antonimem jest *falesność*, używana przede wszystkim przez najstarsze pokolenie górali. Jak się okazuje, poza niuansami znaczeniowymi wyrazy te różnią się też uwarunkowaniami socjolingwistycznymi. We współczesnej gwarze podhalańskiej są używane przede wszystkim tożsame z polszczyzną ogólną *cýgaństwo* i *fáls*, z kolei najstarsze pokolenie zna *falesność*, staropolski wyraz utrzymujący się do dziś w języku słowackim – *falošnosť*.

4. Konstrukcje syntaktyczne

Najczęstszą konstrukcją syntaktyczną z leksemem *prawda* jest *X gádá práwde* w znaczeniu ‘nie kłamie’⁹. W polszczyźnie ogólnej na obligatoryjność czasownika nazywa-

9 Nieprzypadkowo duża część gwarowych apelatywów to określenia osób mówiących nieprawdę. Z leksyki gwar Podtatrza jedynie przymiotnik *prawowity* (zbudowany na rdzeniu *praw-*, który – jak już to zostało powiedziane – jest też obecny w leksemie *prawda*) jest pozytywnym określeniem osoby prawdomównej (por. SGO: 671). Możemy jako nieproporcjonalną przeciwwagę podać aż kilkadziesiąt apelatywów określających kłamcę. Liczebność tych jednostek wskazuje, jak istotna i jak bardzo

jącego mówienie wskazuje wyraz *prawdomówność*. Inną często używaną konstrukcją jest *X má práwde* ‘ma rację’. Polszczyzna ogólna nie zna jej, gdyż jest to zapożyczenie z języka słowackiego – *mať pravdu*. Powyższe zestawienie pozwala sformułować kolejne zdanie definiujące: ‘*prawda* to racja, słuszność w sporze’.

Pozostałe konstrukcje: *jest prawda* – *ni ma prawdy* pojawiają się w przysłowiach i frazeologizmach – *Práwda przy mocniejsým* (tu z elipsą). Jak ujawniają relacje składniowe, hasło *prawda* najczęściej występuje w liczbie pojedynczej. W liczbie mnogiej jest używane jako termin filozoficzny na przykład przez Józefa Tischnera:

*Górska teoria poznania mówi, że som trzý práwdy: świyntá práwda, tyz práwda i gówno práwda*¹⁰.

Práwdziwá filozofija myśli z dołu do góry. I w tym baby som słabse. Cý słysát świat, coby jako baba pedziała: „Wiem, że nic nie wiem”? Przecie by jom życie sponiewierało. Babskość na tym polegá, coby wiedzieć i wiedzieć, że sie wiy. Na przykład – cýje dziecko. Abo, co možno se wyobrazić, zeby jaká Maryna z Hrubego pedziała: „Myślę, więc jestem?” A co? A jak śpi, to jej ni ma? Ale inkse práwdy juz som babie bližse (Tischner, Czubernatowa 2001: 114).

5. Frazemy

Bardzo często *prawda* występuje jako komponent gwarowych frazemów. Osobnego omówienia wymagają dwie grupy – dwuwyzrazowe konstrukcje z określającym przymiotnikiem oraz związki frazeologiczne i przysłowia. Pierwsza grupa ujawnia łączliwość semantyczną *prawdy*, a druga utrwała językowy obraz tego słowa.

Práwda często występuje w konstrukcjach z przymiotnikiem: *cýstá práwda*, *dóymyntná práwda*, *dowodná práwda*, *istá práwda*, *práwdziská práwda*, *scyrá práwda*, *skutecná práwda*, *słychná práwda*, *świyntá práwda*. Przymiotniki te wskazują na konkretne cechy przypisywane *práwdzie*. Niektóre z przykładów to jawne tautologizmy (oparte na tym samym rdzeniu) – *práwdziská práwda*, inne wykorzystują synonimiczne jednostki: 1) *istina*, *isty* – *istá práwda*, 2) *skuteczność*, *skuteczny* – *skutecná práwda*. Tego typu tautologie obecne zwłaszcza w gwarach (por. Pluta 1974) mają na celu podkreślenie intensywności. Dzięki duplikacji *práwdziská práwda*, *skutecná práwda* i *istá práwda* to coś więcej niż *prawda*, trudniej je podważyć.

ceniona w kulturze ludowej jest *prawdomówność*. Stopniowanie krytyki przesuwają się w tych apelatywach od lekkiego dystansu i ironii, przez niechęć i drwinę, oburzenie i pogardę do potępienia. Jako egzemplifikację można podać następujące przykłady: *drandula* ‘zmyślający żartobliwie’; *cýgán*, *bejdák*, *blejcárz*, *bujac*, *krynt*, *fáleśnik* – ‘człowiek fałszywy, niegodny zaufania’; *lejbus* ‘mówiący bez ładu i składu, mieszający ewidentną prawdę i ewidentną nieprawdę’; *tryjont* ‘mieszający fakty w trakcie mówienia’; *zwijas* ‘perfidny kłamca’. Niektóre z tych określeń mają czasownikowe odpowiedniki: *cýganić*, *bejdać*, *blejceć*, *bujać*, *wykroncać*, *zwijać*. Zależności motywacyjne między wymienionymi apelatywami i czasownikami pośrednio potwierdzają, że w podstawowym użyciu *prawda* łączy się z czasownikiem nazywającym mówienie.

¹⁰ Wbrew obiegowej opinii J. Tischner nie jest autorem tego frazemu. *Święta prawda, też prawda i gówno prawda* pochodzi z mądrości ludowej.

Z kolei *świyntá práwda* angażuje do poparcia *práwdy* czynnik religijny¹¹. Odwołania do religijności znajdziemy też w przysłowiu *Sýćko świynte, co z práwdy wzynte*. Inne dwuwyrzowe konstrukcje wskazują na czystość, jasność *práwdy* – *cýstá práwda*, *scyrá práwda* oraz na jej doświadczalny charakter: *dowodná práwda* (prawda poparta dowodem), *słychná práwda* (prawda usłyszana). Jednostka *dojymyntná práwda* precyzuje, dzięki znaczeniu przymiotnika *dojménty* 1. ‘zupełny, całkowity’, 2. ‘dokładny’ (Zborowski 2009: 60), że *práwda* może być stopniowalna. Łączy się to z koncesywnym użyciem omawianego wyrazu, na co zwracała uwagę Wierzbicka (1969: 20).

Z frazeologizmów i przysłów podhalańskich wyłania się obraz *prawdy* jako wartości nieprzemijającej – *Cýgaństwo przeminie, práwda nie zaginie*; duchowej, wzbogacającej duszę – *Cłeka dusa bogaci, zaś duse bogaci práwda*; gwarantującej powodzenie tej osobie, która się kieruje *práwdą* – *Práwdom nádalyj cłek zajedzie*, a także warunkującej zgodę – *Ka ni ma práwdy, ni ma i spólnoty*.

Z *práwdą* jest też związana skromność i pokora – *Práwda práwde prawi, choć tego nie sławi*. We frazeologizmach wyraźnie zostały wskazane antonimy wyrazu *práwda*, por. podane już wcześniej: 1) *Cýgaństwo przeminie, práwda nie zaginie*, 2) *Fáls i práwda nie som se radzi*. Z tych jednostek wyłania się częśćka ludowego systemu wartości, opartego na podstawowej dychotomii: dobry – zły. Warto zauważyć, że *práwda* właściwie nie jest definiowana we frazematach, jednak jej przeciwieństwa są łatwo wskazywane.

Práwda we frazeologii gwarowej jest ujęta nie tylko jako wartość, lecz również w znaczeniu racji, słuszności w sporze – *Práwda wte przýstoji, kie pośrodku stoi*. Jak się okazuje, *práwda* czasem jest względna i zależna od czynników spoza sfery filozoficzno-moralnej – *Práwda przý mocniejsým*. Ujęcie *práwdy* w aspekcie ludzkim, ze wszystkimi wadami człowieka, ujawnia się w kilku innych jednostkach – 1) *We śpasak práwde lzyj rzeknonć*, 2) *Práwdy powiedzynie, łatwe obrazynie*; 3) *Práwda w ocý kole*.

O tym, że *práwda* może kontekstowo ujawniać różne komponenty semantyczne, przekonuje następujący fragment:

W jednyj wsi była – prosem piyknie – taká baba straśnie mondrá. Syćkom práwde wiedziała, toz to ludziom wróżyła, co wtorego cłeka ceká abo kie umre, haj (Stopka 1897: 90).

Práwda jest tu użyta w znaczeniu ‘wiedza’.

Podane wyżej zdania definiujące: 1) ‘*práwda* jest powiązana z dobrem, składa się na dobro’, 2) ‘*práwda* polega na zgodności z rzeczywistością’, 3) ‘*práwda* to racja, słuszność w sporze’ pozwalają wyróżnić w leksemie *práwda* dwa podstawowe ujęcia – ontyczne i poznawcze. W pierwszym (zdania definiujące 1 i 2), *práwda* jako wartość jest bliska łacińskiej *veritas*, cechuje ją uniwersalność i niepodważalność. W drugim ujęciu (zdanie definiujące 3) *práwda* jest dyskursywna, podważalna. Warto też zauważyć, że w gwarze podhalańskiej ujawnia się opisywany już w starożytności związek *prawdy*, piękna i dobra, przy czym chodzi tu oczywiście o znaczenie *veritas*.

11 Warto przypomnieć, że jednym ze znaczeń *prawdy* w językach wschodniosłowiańskich jest ‘sąd Boży’.

Literatura

- BARTMIŃSKI J., 1973, *O języku folkloru*, Wrocław.
- BARTMIŃSKI J., 1988, *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji*, [w:] *idem* (red.), *Konotacja*, Lublin, s. 169–183.
- BARTMIŃSKI J. (red.), 1996–1999, *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 1–2, Lublin.
- BUFFA F., 2004, *Slovník šarišských nářečí*, Prešov.
- DEMBOWSKI B., 1894, *Słownik gwary podhalskiej*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” v, s. 339–444, [przedr. w:] J. Okoniowa (red.), 2006, *Studia dialektologiczne III*, Kraków, s. 233–342.
- ENGELKING A., 2000, *Kłątwa. Rzecz o ludowej magii słowa*, Wrocław.
- GRIGEL M., 2003, *Goralské nárečie. Slovník A–Z*, Námestovo.
- GRZEGORCZYKOWA R., 1991, *Problem funkcji języka i tekstu w świetle teorii aktów mowy*, [w:] J. Bartmiński, R. Grzegorzczkowska (red.), *Język a kultura*, t. 4: *Funkcje języka i wypowiedzi*, Wrocław, s. 11–28.
- HODOROWICZ S.A., 2004, *Słownik gwary górali Skalnego Podhala*, Nowy Targ.
- HODOROWICZ S.A., 2006, *Podholańskie porzykadła i pogwarki maści wselijakiej ku cłeka zadumie i wesołości dane*, Nowy Targ.
- KORZYK K., 1993, *Prawda w konwencjonalnych metaforach języka polskiego. Preliminaria*, [w:] J. Bartmiński, M. Mazurkiewicz-Brzozowska (red.), *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne 1*, Lublin, s. 41–64.
- MOSZYŃSKI K., 1956, *Słownictwo ludów tzw. prymitywnych*, „Biuletyn PTJ” xv, s. 93–112.
- MSGP: J. Wronicz (red.), *Mały słownik gwar polskich*, Kraków 2009.
- PLUTA F., 1974, *Zwroty tautologiczne w języku polskim na tle słowiańskim*, „Prace Filologiczne” xxv, s. 437–440.
- PUZYNINA J., 1991, *Jak pracować nad językiem wartości*, [w:] J. Puzynina, J. Bartmiński (red.), *Język a Kultura*, t. 2: *Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne*, Wrocław, s. 129–137.
- PUZYNINA J., 1997, *Prawda*, [w:] *eadem*, *Słowo – wartość – kultura*, Lublin, s. 301–317.
- RIPKA I., 1981, *Vecný slovník dolnotrenčanských nářečí*, Bratislava.
- SEBOR: Borys W., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
- SGO: Kaś J., *Słownik gwary orawskiej*, Kraków 2003.
- STOPKA A., 1897, *Sabała. Portret, życiorys, bajki, powiastki, piosnki, melodie*, Kraków.
- TISCHNER J., CZUBERNATOWA W., 2001, *Wieści ze słuchanicy*, Kraków.
- WIERZBICKA A., 1969, „Prawda” i „wiedza” – próba analizy semantycznej [w:] *eadem*, *Dociekania semantyczne*, Wrocław, s. 13–32.
- ZBOROWSKI J., 2009, *Słownik gwary Zakopanego i okolic*, Kraków – Zakopane.

Práwda ‘truth’ in the Podhale dialect

Summary

The goal of the current paper is to characterize the meaning of the lexeme *práwda* ‘truth’ in the Podhale dialect. I used the (modified) cognitive definition for this purpose. The analysis revealed the existence of two principal interpretations of the word: the ontic (*práwda* as a value, Latin *veritas*), and the cognitive one (*práwda* as the right in a dispute). As is characteristic of borderland dialects, the Podhale lexeme *práwda* features Slovak linguistic influence.